

ЗАХОДИ ЩОДО ЗНИЖЕННЯ СУКУПНОГО ЛІЗИНГОВОГО РИЗИКУ В ІННОВАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Лізинговим відносинам, як і будь-якому виду інноваційної діяльності, властивий ризик. У загальному випадку під ризиком розуміється можливість того, що відбудеться якась небажана подія. У лізинговій діяльності ризик прийнято ототожнювати з можливістю втрати частини ресурсів, зниженням планованих доходів або появою додаткових витрат у результаті здійснення певних фінансових операцій.

Але ризиком можна управляти, тобто використовувати різні підходи, що дозволяють деякою мірою прогнозувати настання ризикової події і вживати заходів щодо зниження ступеня ризику. Коли говорять про необхідність урахування ризику в лізинговій діяльності (певному проекті), мають на увазі інтереси суб'єктів, які беруть у ньому участь: замовника-лізингоодержувача, інвестора-лізингодавця, продавця лізингового майна, а також страхову компанію. Саме зацікавленість усіх учасників інноваційного проекту в тому, щоб виключити можливість повного провалу проекту або хоча б уникнути збитку для себе визначає невідомий науковий і практичний інтерес до цієї проблеми.

Оцінкою лізингових ризиків і виявленням шляхів їх зменшення займаються і вітчизняні, і зарубіжні автори [1 - 5]. Віддаючи належне

дослідникам, які працюють над проблемою лізингових ризиків, слід відзначити, що до цього часу питання стосовно визначення сукупного лізингового ризику та практичного вирішення проблем визначення комплексу заходів його зниження в інноваційній діяльності промислових підприємств залишаються недостатньо висвітленими. Представлена стаття – це спроба розробити та конкретизувати ряд заходів щодо зниження сукупного лізингового ризику і визначити додатковий ефект, пов'язаний із використанням кожного з них окремо.

Узагальнення опрацьованого матеріалу [1–5] показує, що всі антиризикові заходи можна поділити на три основні групи: превентивні, обмежуючі, компенсуючі.

Превентивні – це заходи, спрямовані на недопущення ризикових ситуацій. Однак запобігання ризику для інвестора найчастіше означає суттєве зниження прибутку. Дослідження показали, що у лізингових операціях такими заходами можуть бути:

1. Обґрунтований вибір виробника техніки – тобто лізингова компанія, знаючи своїх клієнтів, повинна радити майбутнім користувачам майна таких виробників, які б виключали можливість зриву постачання техніки, гарантували її якість і продуктивність.

2. Надання виробником або лізинговою компанією послуг з обслуговування та ремонту техніки з метою попередження передчасного виходу її з ладу.

3. Зацікавлення лізингоодержувача з боку лізингодавця у збереженні майна, взятого в оперативний лізинг, шляхом використання системи стимулів. Це може бути участь орендаря у розподілі залишкової вартості майна.

4. Вивчення надійності майбутніх користувачів: лізингова компанія повинна детально ознайомитися з фінансовим станом партнера, його юридичною формою, керівництвом, становищем на ринку.

5. Удосконалення організаційної структури управління лізингодавця: пропонується до переліку функціональних обов'язків працівників відділу управління лізинговими проектами включати виявлення ризикових ситуацій, оцінку рівня ризику, його аналіз і розробку заходів щодо попередження можливих втрат. Це дозволить надати діяльності з управління ризиком системний характер, підвищити її ефективність.

6. Покращення маркетингової діяльності лізингової компанії: це дасть змогу оцінити ринкові можливості, бачити недоліки та переваги товару конкурентів, своєчасно реагувати на зміну зовнішнього середовища.

Превентивні заходи передбачають відмову від інноваційних та інших проєктів, упевненість у виконанні або ефективності яких викликає хоча б найменші сумніви. Інвестор не в змозі постійно відбирати лише обтяжені незначним ризиком інвестиційні проєкти (у нашій дійсності такі проєкти практично відсутні). Отже, застосування превентивних заходів у лізингово-інноваційній діяльності досить обмежене,

незважаючи на те, що лізингове майно виступає конкретним забезпеченням.

Обмежуючі заходи спрямовані на стримання розвитку ризику та зменшення величини втрат від появи ризикових ситуацій, яких не можна уникнути. Прикладом може бути розробка заходів споживачем лізингового обладнання, спрямованих на зменшення простоїв техніки:

а) зменшення простоїв обладнання, викликаних його ремонтом: підвищення рівня спеціалізації та концентрації ремонтних робіт користувача, залучення до ремонту обладнання його виробника, багаторазове використання деталей шляхом їх відновлення;

б) зменшення простоїв обладнання через організаційно-технічні неполадки на виробництві: досягнення пропорційності між структурними елементами виробничого потенціалу користувача (виробничою потужністю, робочою силою та матеріальними ресурсами), збалансування величини виробничої потужності технологічно пов'язаних між собою підрозділів підприємства користувача.

Обмежуючі заходи зі сторони лізингодавця передбачають виділення та контролювання найбільш небезпечного етапу або ділянки діяльності при впровадженні інноваційних проєктів, освоєнні нових видів продукції, комерційний успіх яких викликає великі сумніви.

Компенсуючі антиризикові заходи вступають у дію, коли превентивні і обмежуючі не дають належного результату. Метою цих заходів є повне або часткове покриття втрат від ризику шляхом створення фонду самострахування в межах самого підприємства та залучення страхових фірм до страхування майна.

Узагальнення досвіду роботи лізингових компаній та інноваційних

підприємств дає можливість запропонувати для розширення лізингових відносин з метою стимулювання інноваційної діяльності такі антиризикові заходи:

- 1) розподіл ризиків між учасниками угоди;
- 2) диверсифікація коштів, які інвестуються;
- 3) поетапне виділення коштів з оцінкою якості результатів, досягнутих на попередньому етапі фінансування;
- 4) лімітування обсягу лізингових інвестицій для одного лізингоодержувача;
- 5) повне або часткове покриття втрат від ризику шляхом надання гарантій для учасників лізингових угод;
- 6) обслуговування рахунків лізингоодержувача;
- 7) застосування зворотного викупу обладнання постачальником;
- 8) організація захисту комерційної таємниці на підприємстві;
- 9) моніторинг соціально-економічного і нормативно-правового середовища стосовно лізингово-інноваційної діяльності;
- 10) залучення страхових фірм до страхування та перестраховування лізингових операцій;
- 11) створення фонду самострахування.

Для здійснення ризикових капіталовкладень передбачають ряд додаткових заходів, наприклад створення спільного венчурного (ризикового) інноваційного фонду, з метою зниження ступеня ризику та розподілу між групою інвесторів можливих збитків у результаті невдалих капіталовкладень. Подібний фонд має статус обмеженого фінансового партнерства. Його учасники отримують прибуток і несуть збитки пропорційно первісно внесеному капіталу.

Ще одним способом зниження ризику для лізингодавця є диверсифікація коштів, що інвестуються.

Диверсифікація представляє собою процес розподілення вкладених коштів між різними об'єктами вкладення, які не пов'язані між собою. Так, вкладення коштів лізингодавця в три різних проекти замість одного збільшує вірогідність отримання ним середнього прибутку в три рази і відповідно в три рази знижує ступінь ризику.

Було б доцільним виділяти кошти поетапно, з оцінкою якості результатів, досягнутих на попередньому етапі фінансування. Повернення коштів також може бути поступовим, по мірі реалізації нововведення. Механізм поетапного фінансування дозволяє інвесторам знизити ступінь ризику шляхом розподілу витрат на різних стадіях освоєння нововведень, а також дає можливість диференціювати розміри отриманого в кінцевому результаті прибутку.

Розгляд існуючих методів зниження ризику при звичайному кредитуванні [2, 6, 7] дозволяє запропонувати лімітування лізингових інвестицій, що означає встановлення нормативно визначених показників максимального ризику на одного лізингоодержувача як захід, спрямований на зменшення імовірності втрат і збитків по кожній лізинговій операції.

Лімітування лізингових інвестицій – це спосіб установавання сум граничної заборгованості конкретному лізингоодержувачу. Воно здійснюється шляхом визначення лімітів інвестування, що уособлюють граничну суму коштів, яку лізингодавець має право витратити на придбання об'єкта лізингу для конкретного лізингоодержувача. При цьому лізингова компанія, купуючи майно, повинна контролювати дотримання обов'язкового економічного показника – нормативного ризику ($H_{p,max}$), який

визначає максимальний розмір ризику на одного лізингодержувача. Вирішення проблеми визначення даного нормативу для лізингодавця здійснено шляхом співвідношення сукупної заборгованості конкретного лізингодержувача за договором лізингу та капіталу лізингової компанії. Формула має такий вид:

$$H_{p.\max} = \frac{Z_c}{K} 100\%,$$

де Z_c – сукупна заборгованість лізингодержувача за договором лізингу, грн.;

K – капітал лізингової компанії, грн.

Так, Європейський банк реконструкції і розвитку бере участь своїм капіталом в інвестиційних проектах тільки на третину. Інші дві третини капіталу мають бути зібрані іншими інвесторами. Міжнародна фінансова корпорація здійснює фінансування проектів на одну чверть [8]. Аналогічним шляхом пішов і Центральний банк Росії, встановлюючи, що розмір ризику на одного позичальника не може перевищувати 10% суми активів банку [2].

Отже, зарубіжний досвід фінансування інвестиційних проектів показує, що норматив $H_{p.\max}$ не повинен перевищувати значення 33%, тобто сума лізингової угоди з одним користувачем не може перевищувати третину власного капіталу лізингової компанії. Взагалі ми вважаємо, що сума лізингового кредиту, наданого одному позичальнику, не повинна перевищувати суму власних коштів позичальника.

Інвестор-лізингодавець має виходити з такого принципу: не можна ризикувати більше, ніж це може дозволити власний капітал. Реалізація цього принципу означає, що перш ніж вкладати капітал, інвестор повинен:

визначити максимально можливий обсяг збитку за даним ризиком;

зіставити його з обсягом вкладеного капіталу;

зіставити його з усіма власними фінансовими ресурсами і визначити, чи не призведе втрата цього капіталу до банкрутства інвестора.

Однак слід урахувати, що вищезгадана формула розрахунку нормативного ризику при виборі проекту не враховує багатьох об'єктивних факторів – політичну і економічну ситуацію в країні, інфляцію та інші, тому не може бути єдиним критерієм відбору проекту. Необхідно також зазначити, що більш високий очікуваний дохід супроводжується, як правило, найбільшим ризиком.

Для лізингодавців дуже важливе одержання гарантій своєчасного повернення лізингових платежів, страхового захисту від втрат у результаті невиконання зобов'язань, що настає внаслідок тимчасової або повної неплатоспроможності лізингодержувачів, відмовлення лізингодержувача виконати передбачене договором зобов'язання викупити лізингове устаткування за залишковою вартістю тощо.

Досвід існування лізингових компаній свідчить, що вони вважають обов'язковим виконання такої умови: власне фінансування лізингового проекту підприємством на рівні 15-20% суми проекту [9].

Учасники лізингового бізнесу розглядають як гарантів, як правило, одного, іноді двох суб'єктів. Звичайно, простіше працювати з мінімальною кількістю партнерів. Бажано при цьому, щоб їх інвестиційні можливості були значними. Однак у дійсності знайти одного інвестора під крупний проект дуже складно.

Вважаємо, що використання державного та регіональних фондів підтримки розвитку лізингу в Україні як гаранта лізингових операцій – реальний

засіб зниження фінансових ризиків за угодою. Доцільним було б створити на основі цих фондів могутню спеціалізовану страхову компанію, діяльність якої буде спрямована на страхування майна, що здається в лізинг, і повернення лізингових платежів.

Таким чином, у схемі надання гарантій кожен учасник приймає на себе обґрунтовані ризики в певному розмірі і на цьому відповідним чином заробляє.

Одним із способів підсилити контроль з боку лізингової компанії за фінансовим станом лізингоодержувача і у випадку його погіршення оперативно захистити свої інтереси є відкриття або переказ існуючих розрахункових, депозитних та інших рахунків лізингоодержувача з інших банків у банк, що є надійним партнером лізингової компанії. Особливо часто переказ рахунків у визначений банк пропонують лізингові компанії, що є дочірніми структурами цих банків. Переваги від цієї операції для лізингової компанії очевидні, вона в будь-який момент може відстежити певні фінансові показники лізингоодержувача.

Легальний доступ до такої інформації через заключення письмового договору дозволяє лізинговій компанії вимагати від лізингоодержувача, що необґрунтовано посилається на тимчасові фінансові ускладнення, виконання своїх зобов'язань. У разі об'єктивних ускладнень лізингова компанія має можливість за певних умов договору блокувати операції по рахунках лізингоодержувача і забезпечити першочергову виплату коштів за лізинговою угодою.

Додаткова зацікавленість лізингових компаній у знаходженні грошей лізингоодержувача в банку під контролем полягає в тому, що це вигідно самому банку, який одержує від обслуговування нового клієнта додатковий прибуток, що

збільшує розмір залучених коштів. Як відповідну міру банк може запропонувати лізинговій компанії більш дешеві кредитні ресурси.

Переказ рахунків у банк, що є партнером лізингової компанії, може принести певну вигоду і лізингоодержувачу, оскільки таке зниження ризиків лізингодавця і підвищення довіри до лізингоодержувача дозволяє йому не пред'являти додаткових заставних вимог. У деяких випадках лізингоодержувач може зменшити витрати на страхування своїх фінансових ризиків на користь лізингодавця тощо.

Крім збереження права власності на лізингове майно лізингодавці використовують в угодах й інші способи забезпечення одержання лізингових платежів, тому що порівняно з іншими юрисдикціями відновлення права володіння є найменш прийнятним в українських умовах.

До додаткових заходів забезпечення лізингових угод включають також зобов'язання постачальника викупити устаткування за фіксованою ціною (залишковою вартістю) з метою зменшення ризику лізингової компанії у тих випадках, коли лізингоодержувач виявляється нездатним вчасно виплачувати лізингові платежі і лізинговій компанії доводиться вилучати в нього і реалізовувати об'єкт лізингу.

Велике значення для зниження ризику інноваційного проекту має організація захисту комерційної таємниці на підприємстві, тому що в деяких випадках технічна і комерційна інформація відносно інноваційного проекту може "підштовхнути" конкурентів до рівнобіжних розробок.

У прогнозуванні поведінки можливих партнерів або дій конкурентів, змін у секторах і сегментах ринку, на яких підприємство виступає продавцем або покупцем, і, нарешті, у

регіональному і загальноекономічному прогнозуванні важливим і ефективним є відстеження поточної інформації про відповідні процеси – моніторинг соціально-економічного і нормативно-правового середовища. Істотною підмогою тут може стати інформатизація підприємства – придбання комп'ютерних систем, правової і нормативно-довідкової інформації, підключення до мереж комерційної інформації, наприклад за допомогою мережі Інтернет, проведення власних прогнозно-аналітичних досліджень, замовлення відповідних послуг консультативних фірм і окремих консультантів тощо. Отримані в результаті дані дозволяють визначити нові тенденції у взаєминах суб'єктів, що господарюють, завчасно підготуватися до нормативних нововведень, передбачити необхідні заходи для компенсації втрат від зміни правил ведення інноваційно-інвестиційної діяльності, „на ходу” скорегувати тактичні і стратегічні плани.

Попри високу надійність зазначених заходів правового та матеріального характеру їх застосування часто буває незручним, важкодоступним і не вигідним для учасників лізингових відносин. За цих умов найбільш доступною та надійною формою фінансового забезпечення інтересів лізингодавців стає страхування. Страхування як основний метод управління ризиком дає реальну можливість для реалізації великомасштабних проектів, що так необхідні Україні, створює економічні передумови для безперервного відтворювального процесу.

Необхідність страхування майна, переданого в лізинг, установлена й Оттавською конвенцією, що регулює взаємини партнерів по міжнародному фінансовому лізингу. Страхування ризику лізингодавця на випадок

неможливості повернення свого майна і страхування ризику дефолта лізингоодержувача – ці вимоги стають звичайною практикою при лізинговому фінансуванні в Україні. Але не слід забувати, що застрахованим може бути лише той ризик, за яким можна оцінити імовірність настання страхового випадку, визначити розмір можливого збитку й обчислити еквівалентну страхову премію.

Вітчизняний лізингоодержувач з метою зменшення вартості угоди хоче уникнути страхування. При передачі фінансового ризику страховій організації інвестор повинен визначити прийнятне для нього співвідношення між страховим внеском і страховою сумою. Тобто інвестор не повинен приймати на себе ризик, якщо розмір збитку відносно великий порівняно з економією на страховому внеску. Досвід показує, що майно необхідно застрахувати на всіх етапах його проходження від виробництва до списання, тобто це: купівля, транспортування, зберігання, монтаж, експлуатація, демонтаж.

Страховий тариф визначається залежно від ступеня ризику, категорії майна, його кількості і виду, набору ризиків, терміну страхування, наданих страхувальнику пільг і знижок, а також лімітів відповідальності страховика.

Плата за страхування майна лізингодавцем входить у лізинговий платіж і становить зараз в Україні 2-10% від вартості об'єкта страхування.

Лізингодавець може застрахувати недоодержання лізингових платежів, але

знову ж таки при виникненні непередбачених обставин, що спричинили порушення умов договору. Якщо користувач не сплачуватиме платежів за наявності у нього грошей, то страхова компанія не допоможе лізингодавцю, бо лізингоодержувач зобов'язався виконувати всі умови лізингового договору за нормальних умов роботи. Питання вирішується через суд або шляхом розірвання угоди і повернення лізингового майна лізинговій компанії. У кожному договорі на страхування лізингодавець є додатковим страхувальником і одержувачем страхового відшкодування в зв'язку з його правом власності на майно до кінця строку лізингової угоди.

Зупинимось на малознайомому для вітчизняної практики методі страхування ризику – самострахуванні. Самострахування – це механізм, за допомогою якого підприємство страхує само себе, самостійно накопичуючи кошти для покриття збитків. Але самострахування має яскраво виражені економічні границі, з його допомогою не можуть бути компенсовані великі збитки, тому що кошти, які підприємство може відвернути з обороту в резерв, не безмежні.

Проведені обстеження дають підстави стверджувати, що в лізингових операціях здійснювати цей вид страхування може як лізингодавець, так і лізингокористувач.

Самострахування ефективно у випадках, якщо:

а) страхові суми, сплачені за певний період часу, перевищують розміри страхових відшкодувань, які одержують суб'єкти лізингової угоди від страхових компаній на покриття втрат;

б) імовірність втрат дуже мала;

в) страхові компанії відмовили в страхуванні певного майна.

Резервний фонд самострахування визначається виходячи зі страхових сум, які б сплачували суб'єкти в разі страхування ризику страховими компаніями. Джерелом створення фонду є собівартість продукції. Справа у тому, що витрати

орендаря зі страхування орендованого майна відносяться до валових витрат відповідно до підpunkту 5.4.6 ст. 5 Закону про оподаткування прибутку підприємств [10]. Кошти фонду самострахування мають використовуватися лише за призначенням, тобто на покриття втрат від тих ризикових операцій, які були застраховані. Невикористані кошти фонду в даному році переходять у цей фонд наступного року. Якщо в кінці строку лізингового договору залишаться невикористані кошти, то їх необхідно віднести на збільшення прибутків суб'єктів угоди.

У роботі детально розглянуто заходи, використання яких поодинокі або в комплексі нейтралізує негативний вплив при здійсненні ризикових лізингових операцій в інноваційній діяльності промислових підприємств. Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки:

1. Питання визначення заходів щодо зниження сукупного лізингового ризику в інноваційній діяльності набувають актуальності на фоні поширення та розвитку інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності через лізинг.

2. Дослідження наявних методик управління ризиками сприяло виявленню неоднозначності підходів фахівців до вирішення цієї проблеми. Запропоновані нами заходи щодо нейтралізації сукупного лізингового ризику дозволяють урахувати інтереси як лізингодавця, так і лізингоодержувача, але першочерговість захисту економічних інтересів надана інвестору-

лізингодавцю через найбільший ступінь ризику. Такий підхід дає можливість основним учасникам угоди при прийнятті рішення про використання лізингової схеми фінансування інноваційного проекту вибирати найприйнятніші антиризикові заходи, враховуючи отриманий додатковий ефект від застосування кожного з них окремо.

3. Керівникам підприємств треба не уникати ризику, а вміти оцінювати ступінь ризику і управляти ризиком, щоб зменшити його. Слід зазначити, що запропоновані шляхи зменшення лізингових ризиків інноваційних проектів мають цінність не стільки самі по собі, скільки у зв'язку з необхідністю ухвалення рішення в конкретних ситуаціях. Безліч ризикових ситуацій у будь-якій інвестиційній діяльності дає підстави для подальших розробок у даному напрямі.

Література

1. Внукова Н.М. Управління ризиком лізингових операцій (науково-методичні рекомендації). – Харків: Бізнес-Інформ, 1997. – 48 с.
2. Горемыкин В.А. Основы технологии лизинговых операций: Учеб. пособие. – М.: Ось-89, 2000. – 512 с.
3. Галушак О. Види та методи оцінки лізингових ризиків // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: Вісник Держ. ун-ту „Львівська політехніка”. – 1998. – №4. – С.20-27.
4. Загородній А.Г., Селюченко Н.Є. Планування та організація оновлення основних засобів на засадах лізингу: Монографія. – Львів: ЛБІ НБУ, 2002. – С.106-121.
5. Міщенко В.І., Луб'яницький О.Г., Слав'янська Н.Г. Основи лізингу: Навч. посібник. – К.: Знання, 1997. – 137 с.
6. Вітлінський В.В., Пернарівський О.В., Наконечний Я.С., Великоіваненко Г.І. Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посібник – К.: Знання, 2000. – 251 с.
7. Гончаров І.В. Ризик та прийняття управлінських рішень: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. – Харків: ХПІ, 2003. – 150 с.
8. Сусідко В. Стратегія управління кредитною діяльністю комерційних банків. – К., 1998. – С. 95.
9. Никулин В. Промышленно-инвестиционный лизинг и предприятие (Перспективы производства) // Экономист. – 1998. – №7. – С.48.
10. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 28 груд. 1994 р. № 334/94-ВР зі змінами та доповненнями // Інвестиційна газ. – 2003. – №38. – 23 вер. – С. 5-11.